

LA 'REINA DEL CRIM' AL REGNE DE LES BAFERADES.
 LES ADAPTACIONS GRÀFIQUES DE LES OBRES
 D'AGATHA CHRISTIE¹

Claus D. Pusch

(Universitat de Friburg-de-Brigòvia)

Agatha Christie, una font inesgotable per les adaptacions transmèdia

ESCRITORA BRITÀNICA AGATHA CHRISTIE MALLOWAN (1890-1976) es pot considerar una autora dels superlatius: amb vora dos mil milions de llibres venuts, aquesta creadora de novel·les negres i de suspens compta entre els autors més exitosos al món i s'estima que la seva obra *And Then There Were None* (1939) ocupa una posició notable entre els llibres més llegits de tots els temps.² La seva extensa

obra narrativa, inaugurada el 1916/1920 amb la novel·la detectivesca *The Mysterious Affair at Styles*, en què apareix el famós personatge del detectiu belga Hercule Poirot, i finalitzada pòstumament l'any 1976 amb *Sleeping Murder*, l'última enquesta de l'altre personatge emblemàtic de Christie, Jane Marple,³ es prestava ràpidament a adaptacions intergènere i transmèdia de tota mena.

1 Agraeixo a Anna Subarroca Admetlla (Universitat de Friburg-de-Brigòvia) la revisió lingüística d'aquest article.

2 El títol d'aquesta obra de suspens eminent té una història ben particular: Christie la va publicar com a *Ten Little Niggers*, mentre que la versió publicada als Estats Units l'any 1940 ja va titular-se *And Then There Were None* a causa del vessant racista i discriminatori (avui generalment reconegut) de la cançó infantil que forneix el motiu de la novel·la i a la qual feia referència el títol original britànic. L'adaptació escènica de la mateixa Christie del 1943 portava, més tard, el títol *Ten Little Indians*. Per una història més detallada, vegeu <https://entertainment.howstuffworks.com/arts/literature/21-best-sellers.htm> (consultada el 17 de juny de 2021).

3 Per un repertori detallat de les novel·les detectivesques, vegeu ZEMBOY (2008).

Així, algunes novel·les s'han vist adaptades pel teatre a partir del 1928, per la mateixa Christie en la majoria de casos. Més tard, a partir de la dècada del 1980, es van adaptar la majoria de les novel·les amb els personatges de Poirot i Miss Marple com a peces radiofòniques per a la BBC. Però les adaptacions que més impacte van tenir van ser les cinematogràfiques i les televisives. Pel que fa al cinema, les primeres pel·lícules basades en obres de Christie es van estrenar a finals dels anys vint,⁴ i moltes generacions han conegut l'univers narratiu de l'autora de Torquay a través dels llargmetratges (més o menys fidels a les obres literàries, segons el cas) amb Margaret Rutherford com a Miss Marple o amb Albert Finney, Peter Ustinov i, més recentment, Kenneth Branagh en el paper d'Hercule Poirot. També van tenir molta importància pel coneixement i la difusió de l'obra de Christie (sobretot entre un públic menys assidu a la lectura) les encarnacions de Jane Marple per Joan Hickson, Geraldine McEwan i Julia McKenzie en les sèries de televisió britàniques corresponents, mentre que l'actor David Suchet va fixar de manera quasi definitiva la imatge de Poirot gràcies a la sèrie monumental produïda per la cadena britànica ITV entre 1989 i 2013.

En els darrers anys la BBC ha anat produint adaptacions molt elaborades d'obres individuals en forma de minisèries televisives, com per exemple la versió tripartida de *And Then There Were None* de 2015. Aquesta mateixa novel·la era també la base d'una producció francobelga que es va estrenar a la televisió, amb el títol *Ils étaient dix*, l'any 2020.⁵ Es tracta d'una adaptació lliure i modernitzada, en què el lloc d'acció es va traslladar de Cornualla al Carib. La mateixa llibertat amb les obres originals caracteritzen una altra producció francòfona per la petita pantalla, produïda per la cadena pública francesa France 2 des del 2009 i titulada *Les petits meurtres d'Agatha Christie*. Les dues sèries van tenir bastant d'èxit entre el públic francòfon i internacional. Si la presència francòfona en l'àmbit de les adaptacions televisives de les obres de Christie és remarcable, ho és molt menys en relació amb el

4 Ja el segon llargmetratge va ser una producció internacional, quan a Alemanya es va adaptar *The Secret Adversary* (1922), amb la parella de detectius Tommy i Tuppence Beresford, pel cinema mut. La primera novel·la de Poirot a aparèixer en sales de cinema amb el títol *Alibi* va ser el famós *The Murder of Roger Ackroyd* (1926) l'any 1931. Per un panorama detallat de les adaptacions filmiques, vegeu ALDRIDGE (2016).

5 És curiós adonar-se que el títol francès d'aquesta producció francobelga es va (re)traduir per la comercialització de la sèrie al mercat internacional com a *They Were Ten*, afegint així un episodi més a la història moguda del títol de la novel·la original al·ludida a la nota 2.

còmic. És ben conegut que el pes de les cases d'edició francobelgues en el món de les vinyetes i baferades europees és tan considerable que molts autors de còmic d'Itàlia, de Catalunya o d'Espanya han treballat o treballen de manera ocasional o prioritària per aquestes editorials. Per tant, no resulta sorprenent que totes les adaptacions al novè Art de les obres de Christie s'hagin fet a França, a Bèlgica o a la Suïssa romanda. En el paràgraf següent, es descriu l'historial d'aquestes adaptacions.

Agatha Christie en forma de còmics, un drama en 3 actes

A l'origen de les versions dibuixades de les novel·les (llargues i curtes) de Christie hi ha l'empresari belga Claude Lefrancq, que, en la seva editorial ubicada a Uccle, en l'aglomeració de Brussel·les, publicava o reeditava obres de literatura popular i còmics. Combinant les seves àrees d'activitat, va crear a finals dels anys 1980 una col·lecció «BDélectives» per publicar-hi adaptacions en còmic de clàssics del gènere *negre* com Rouletabille, Arsène Lupin, Fantômas o Sherlock Holmes.⁶ Per aquesta col·lecció, es va associar amb l'editorial parisenc Le Masque, que va néixer l'any 1927 com a col·lecció d'obres de suspens de l'editorial Librairie des Champs-Élysées (amb la traducció francesa del *Murder of Roger Ackroyd*) abans de ser reestructurada pel gegant de l'edició francès Hachette com a editorial independent i que continua publicant avui en dia, com a *imprint*, les versions franceses de Christie. Era, doncs, lògic d'incloure, dins de la sèrie «BDélectives», una subcol·lecció dedicada a aquesta autora, la qual l'editor belga va confiar a François Rivière (1949). Aquest autor francès polifacètic (actua com a crític literari, novel·lista, biògraf i traductor) és conegut entre el públic francòfon també com a gran especialista de Christie⁷ i com a guionista de còmics, sobretot de sèries amb un estil *so British* com la *Trilogie anglaise* (1977-1984, amb dibuixos de Jean-Claude Floch) al voltant dels protagonistes Francis Albany i Olivia Sturgess o la sèrie dedicada a l'espia britànic «Victor Sackville» (1986-2010, en col·laboració amb Gabrielle Borile i François Carin) i les seves aventures a diversos països d'Europa i del món al principi del segle xx. Rivière estava, doncs, perfectament preparat pel projecte «Agatha Christie» de

6 Les activitats de l'editor Lefrancq i la història de la col·lecció «BDélectives», en la qual té un paper important l'autor i guionista prolífic André-Paul Duchâteau (1925-2020), conegut sobretot per la sèrie detectivesca «Ric Hochet» que va crear amb el dibuixant Tibet (i. e. Gilbert Gascard, 1931-2010), s'expliquen a STRAUB (2022).

7 Va publicar, entre d'altres, una biografia de l'autora (RIVIÈRE 1981) i una síntesi de la seva obra (RIVIÈRE 2012).

Lefrancq, i va adaptar, entre 1995 i 1997, les novel·les següents (aquí i en les referències ulteriors es complementa el títol de la traducció amb el de l'obra original només si l'últim és molt diferent del primer): *Le crime de l'Orient-Express* (1995); *L'adversaire secret* (1995); *Mort sur le Nil* (1996); *Dix petits nègres* (*And Then There Were None*; 1996), i *La nuit qui ne finit pas* (*Endless Night*; 1997). Aquests àlbums, tots de 48 pàgines, eren dibuixats per l'artista belga François Leclercq o pel francès Jean-François Miniac, conegut també amb el pseudònim *Solidor*, en un estil semirealista i molt proper a la *ligne claire* de l'escola gràfica de Brussel·les. Els àlbums portaven a les cobertes la menció «Le Masque présente», sens dubte considerada idònia per impulsar la venda dels còmics entre els afeccionats dels originals literaris. Malgrat aquesta referència i el renom de Christie (i d'altres obres adaptades per l'editor d'Uccle), les Editions Lefrancq es trobaven confrontades a problemes econòmics i van tancar l'any 1998. Potser un dels motius d'aquests problemes eren tiratges massa elevats, car els àlbums esmentats continuen trobant-se bastant fàcilment al mercat del llibre de segona mà.

La segona etapa de les adaptacions dibuixades de la 'Reina del crim' comença l'any 2002, quan el francès Emmanuel Proust, un dels responsables editorials de «Le Masque» que hi havia fet publicar dos anys abans un primer còmic, es va decidir a crear la seva pròpia empresa especialitzada en aquest gènere, anomenada més tard EP Editions. Proust va crear aquesta empresa en el si del grup editorial La Martinière, avui part d'un altre gegant editorial francès, Média Participations, al qual pertanyen diverses editorials molt importants del còmic francobelga com Dargaud, Le Lombard o Dupuis. Proust va inaugurar la seva col·lecció «Agatha Christie» amb l'àlbum nou *Le secret de Chimneys*, escrit també per Rivière i il·lustrat per la suïssa Laurence Suhner, abans de reeditar els cinc volums publicats abans per Lefrancq amb coberta modificada i sense la referència «Le Masque présente», tot i que continua apareixent, en aquests primers volums de la sèrie, el logotip de l'editorial mítica de les traduccions literàries. Queda palès que el nou editor veia un potencial comercial notable per aquesta col·lecció ja que, durant els deu anys següents, va encarregar 18 àlbums més, amb els números de tom i els autors següents: (7) *Le crime du golf* (*Murder on the Links*; guió [g]: Rivière, dibuix [d]: Marc Piskic; 2004); (8) *Le meurtre de Roger Ackroyd* (g + d: Bruno Lachard; 2004); (9) *L'affaire Protheroe*, la primera adaptació d'una investigació de Miss Marple (*The Murder at the Vicarage*; g + d: Norma, i.e. Norbert Morandière;

2005); (10) *L'homme au complet marron* (g: Hughot, i.e. Hugues Maron, d: Mohamed El Baïri; 2005); (11) *Le Train bleu* (*The Mystery of the Blue Train*; g + d: Piskic; 2006); (12) *Meutre en Mésopotamie* (g: Rivière, d: Chandre; 2005); (13) *Les quatre* (*The Big Four*; g + d: Alain Paillou; 2006); (14) *Témoin indésirable* (*Ordeal by Innocence*; g + d: Chandre; 2006); (15) *Le crime d'Halloween* (*Hallowe'en Party*; g + d: Chandre; 2007); (16) *Cartes sur table* (g + d: Frank Leclercq; 2009); (17) *Témoin muet* (*Dumb Witness*; g + d: Marek, i.e. Marc Charlier; 2009); (18) *Cinq petits cochons* (g: Miceal O'Griafa; d: David Charrier; 2009); (19) *La maison du péril* (*Peril at End House*; g: Didier Quella-Guyot; d: Thierry Jollet; 2009); (20) *Les oiseaux du lac Stymphale*, de la col·lecció de novel·les curtes *The Labours of Hercules* (g + d: Marek; 2010); (21) *Poirot joue le jeu* (*Dead Man's Folly*; g + d: Marek; 2011); (22) *Le couteau sur la nuque* (*Lord Edgware Dies*; g + d: Marek; 2012); (23) *Les vacances d'Hercule Poirot* (*Evil Under The Sun*; g: Quella-Guyot; d: Jollet; 2012); i finalment, (24) *Rendez-vous avec la mort* (g: Quella-Guyot; d: Marek; 2013).

Com es pot desprendre d'aquest llistat, les novel·les protagonitzades per Hercule Poirot dominen clarament, cosa que s'explica per la gran popularitat d'aquest personatge en l'obra original i potser pel fet que, sent d'origen belga, aquest detectiu estableix un lligam particular amb el públic francòfon; no és casualitat que l'única novel·la amb Poirot ambientada sencera a França, *Le crime du golf*, es trobés entre les primeres adaptacions encarregades per Proust. També es nota l'absència de Rivière com a guionista en els volums més recents, mentre que la llista d'autors que s'han vist proposats per una adaptació és bastant variada (malgrat la recurrència d'alguns noms com Piskic, Chandre i Marek); es tracta, sobretot pels il·lustradors, d'autors menys coneguts pels quals, en alguns casos, la contribució a la col·lecció «Agatha Christie» ha estat la primera publicació com a àlbum il·lustrat. Se'n pot deduir que les tècniques narratives i, més encara, els estils gràfics varien bastant al llarg d'aquesta col·lecció. Ara bé, si la sèrie s'interromp amb l'adaptació del molt conegut *Appointment with Death* l'any 2013, torna a ser-ho per motius econòmics: Proust havia aconseguit vendre els drets d'alguns àlbums a editorials de Gran-Bretanya, Itàlia, Espanya i Alemanya,⁸ però la venda als països francòfons sembla haver estat més limitada del previst, i l'editor va intentar remeiar-ho l'any

⁸ Ja s'havien publicat traduccions neerlandeses i portugueses de certs volums a l'època de l'editorial Lefrancq.

2009/2010 amb la publicació de quatre volums en format més petit que incloïen dues històries cadascun i es venien a preu molt baix. Just abans d'aquests volums integrals, EP Editions havia deixat el grup La Martinière per integrar la societat Heupé, creada per Proust (el nom de l'empresa és una transliteració pseudofonètica del seu cognom i nom) amb una participació important de l'empresa de cinema MK2, però el 2013 aquesta companyia es va declarar insolvent i es va sotmetre a la liquidació l'any següent. Els autors dels últims volums de la col·lecció han vist, doncs, les seves creacions comercialitzades durant molt poc temps i/o s'han quedat sense honoraris, i el fet que molts ítems recents són actualment quasi impossibles de trobar al mercat del llibre usat és indicatiu de tiratges més aviat baixos.

Per sort, la història de les versions gràfiques de la narrativa de *Dame* Agatha Christie, *Lady Mallowan*, no s'acaba amb la fallida de l'empresa EP Editions/Heupé, i si el primer acte d'aquest *drama* havia tingut lloc a Bèlgica mentre que el segon es va desenvolupar a França, pel tercer acte cal desplaçar-se cap a la Suïssa francòfona, coneguda també com a Suïssa romanda, i, més concretament, a Ginebra, on l'any 1996, l'aleshores jove empresari i afeccionat del novè Art, Pierre Paquet, nascut el 1974, havia fundat la seva pròpia editorial de còmics⁹ que apareix avui amb el nom de Groupe Paquet i que es coneix, entre els especialistes, entre d'altres, per les seves col·leccions dedicades a temes d'aviació i d'automobilisme. L'any 2014 Paquet va adquirir els contractes i drets que tenia EP Editions per les adaptacions de Christie i, tres anys més tard, va inaugurar la seva nova col·lecció «Agatha Christie» amb tres volums:¹⁰ (1) *Hercule Poirot – Le crime de l'Orient-Express* (g: Benjamin von Eckartsberg, d: Tsai Chaiko, i.e. Cai Feng); (2) *Les Beresford – Mr Brown (The Secret Adversary)*; g + d: Emilio Van der Zuiden); i (3) *Miss Marple – Un cadavre dans la bibliothèque (The Body in the Library)*; g: Dominique Ziegler, d: Olivier Dager). El que es nota de seguida és que, d'una banda, Paquet continua la política de Proust de confiar l'execució dels àlbums a autors i artistes menys coneguts (al-

9 Pierre Paquet va explicar el seu camí cap a l'edició de còmics i l'impacte que tenia aquesta decisió per la seva vida en la novel·la gràfica autobiogràfica *PDM. Paquet de merde* (2015), dibuixada per l'artista madrileny Jesús Alonso Iglesias (1972), que és conegut, per exemple, per les il·lustracions de l'àlbum *Els fantasmes de Gaudí* (Dibbux, Barcelona, 2015).

10 Segons fonts d'internet, Paquet va mantenir Emmanuel Proust com a responsable editorial d'aquesta col·lecció però aquesta informació no es troba confirmada ni a la pàgina web de l'editorial ni en els volums impresos.

menys en l'àmbit de la *bande dessinée* franco-belga) i que, d'altra banda, selecciona col·laboradors a nivell internacional (Dauger és francès, Ziegler de Suïssa, mentre que Van der Zuiden és belga, von Eckartsberg alemany i Chaiko de Xina), tria que permet fer entrar a la col·lecció influències artístiques d'altres cultures de còmic tot i reduint-hi el pes de la *ligne claire* clàssica. A més, l'editor ginebrí subclassifica els volums segons llurs investigadors protagonistes, fet que permet donar més visibilitat als noms comercialment atractius d'Hercule Poirot i de Miss Marple. La decisió potser més sorprenent de Paquet, però, ha estat la de no reeditar tal qual les adaptacions publicades anteriorment per Proust (o, fins i tot, Lefrancq), sinó d'encarregar-ne versions totalment noves. L'únic volum reeditat de la sèrie d'EP Editions és l'últim d'aquella, *Rendez-vous avec la mort* de Quella-Guyot/Marek, afegit com a volum 4 de la col·lecció al catàleg de Paquet l'any 2019. Fins avui, aquesta col·lecció s'ha anat ampliant amb els títols següents: (5) *Mort sur le Nil* (g: Isabelle Bottier, d: Callixte, i.e. Damien Schmitz; 2019); (6) *A.B.C. contre Poirot (The A.B.C. Murders)*; g: Frédéric Brémaud, d: Alberto Zanon; 2020); (7) *La mystérieuse affaire de Styles* (g: Jean-François Vivier, d: Romuald Gleyse; 2020); *Ils étaient dix* (g: Pascal Davoz, d: Callixte; 2020); (8) *Le crime du golf* (g: Brémaud, d: Zanon; 2021); (9) *A l'Hôtel Bertram* (g: Ziegler, d: Dauger; 2021); i (10) *Drame en trois actes (Three Act Tragedy)*; g: Brémaud; d: Zanon; 2022); i (11) una nova versió de *Poirot joue le jeu* (g + d: Marek; 2022).

Si es compara aquesta llista amb les esmentades suara, es constata que es disposa doncs, fins ara, de dues versions gràfiques de les novel·les *The Secret Adversary* (1922), *The Murder on the Links* (1923), *Murder in the Orient Express* (1934), *Death on the Nile* (1937) i *And Then There Were None* (1939). Quines poden haver estat les raons que van motivar la creació de noves adaptacions d'aquestes novel·les per part de Paquet? A part de qüestions jurídiques (es pot suposar que l'adquisició del 2014 es referia als drets per crear i distribuir versions dibuixades d'obres de Christie sense incloure automàticament les versions ja publicades per EP Editions sota aquestes llicències) i possibles preferències estilístiques de l'editorial suïssa, es poden al·legar certs motius tècnics. Els àlbums de Paquet, que es caracteritzen per una confecció material i una qualitat d'impressió de molt alt nivell, tenen un format lleugerament més ample que els àlbums de Proust (23 x 31,5 cm contra 21 x 28,5 cm), pels quals les planes de les primeres adaptacions eren previstes. A més a més, els volums suïssos contenen 64 pàgines, contra

48 pels que publicava EP. Adaptar les antigues versions a aquests paràmetres hauria doncs exigint retreballar-les profundament; la feina feixuga que n'hauria resultat es pot apreciar quan es mira la versió 'Paquet' de *Rendez-vous avec la mort* de Quella-Guyot i Marek, on les pàgines suplementàries han estat 'cobertes' amb il·lustracions a plena pàgina on es representen els llocs d'acció i un petit annex mal motivat amb dissenys aïllats.¹¹ Pels estudis intermediàtics i intertextuals, l'existència d'aquest corpus de dobles adaptacions d'algunes de les obres més emblemàtiques de Christie és, evidentment, un cas molt afortunat, ja que ofereix un nivell més de comparació i d'anàlisi. Per exemple, quant al molt conegut *Murder in the Orient Express*, seria una empresa prometedora (però alhora un repte) confrontar i comparar sistemàticament la novel·la de 1934 amb les versions de cinema de 1974 (dirigida per Sidney Lumet i amb Albert Finney com a Poirot) i de 2015 (de Kenneth Branagh), les versions televisives de 2001 (poc coneguda, amb Alfred Molina en el rol del detectiu) i de 2010 (en el marc de la sèrie d'ITV *Agatha Christie's Poirot*), i les dues versions dibuixades del 1995/2003 i del 2017, afegint-hi la versió escènica creada pel dramaturg americà Ken Ludwig l'any 2017. Al costat d'una comparació qualitativa, valdria la pena fer-ne una de quantitativa, ja que tots els gèneres artístics esmentats, en comparació amb l'obra narrativa original, es troben confrontats a restriccions o d'espai o de temps i a la necessitat d'un cert reduccionisme, seleccionant i desenvolupant alguns motius, escenes i seqüències d'acció en detriment d'altres. Però un tal estudi transmèdia, per més desitjable que sigui, queda fora dels objectius d'aquest article.¹²

Conclusió

Durant els últims decennis, els còmics, considerats durant molt de temps com a senzill mitjà d'entreteniment destinat sobretot als infants i adolescents, han canviat d'estatus sociocultural i s'han transformat en una forma d'expressió artística i narrativa reconeguda i apreciada per

11 Per l'edició de *Poirot joue le jeu* del 2022, Marek va dibuixar de bell nou totes les pàgines i va adaptar el guió. Per a dur a terme aquesta operació, només va conservar la disposició de les imatges d'algunes planes de l'àlbum publicat l'any 2011 amb EP Editions.

12 Exemples d'aproximacions comparatives intermediàtiques a l'obra de Christie, basades majoritàriament en el llibre fonamental de HUTCHEON (2006) i molt instructius tant pels resultats com per les metodologies aplicades, es troben a KRETZSCHMAR, STOPPE i VOLLBERG (2016), però aquest volum col·lectiu no conté cap contribució que tingui en compte les adaptacions gràfiques.

totes les generacions i també per molts estudiosos de literatura. Han contribuït a aquesta revaloració, d'una banda, formats innovadors com la novel·la gràfica i, d'altra banda, una obertura del novè Art a temes i continguts nous més enllà del divertiment *fàcil* associat amb gèneres populars. L'apropament a temes literaris i el diàleg creatiu amb obres cabdals del cànon de la literatura universal han estat un dels aspectes d'aquesta revaloració del còmic, ja que ofereix, amb les seves adaptacions literàries plenes d'interpretacions multimodals creatives, nous accessos a aquestes obres basades únicament en la lletra escrita. Ara bé: pel que fa a la narrativa detectivesca d'Agatha Christie, potser no cal sobrevalorar aquesta capacitat del còmic d'obrir portes a textos massa poc llegits car l'obra de l'autora de Torquay continua gaudint del favor del públic¹³ i una bona part d'aquest públic ja ha conegut parts d'aquesta obra a través del prisma interpretatiu de les nombroses adaptacions filmiques. No obstant això, les versions en vinyetes aquí presentades, a banda de ser (almenys en la majoria de casos) exemples dignes gràcies a les seves qualitats gràfiques i artístiques, són un enriquiment benvingut per l'univers narratiu de Christie; pels estudiosos, es presten a anàlisis intermediàtiques interessants, mentre que alegraran els afeccionats ja *convençuts* de les perquisicions de Poirot, Miss Marple, Tommy i Tuppence Beresford i companyia.

Bibliografia

- ALDRIDGE, Mark (2016): *Agatha Christie on Screen*, Palgrave Macmillan, Londres.
- HUTCHEON, Linda (2012 [2006]): *A Theory of Adaptation*, Routledge, Londres i Nova York.
- KRETZSCHMAR, Judith, Sebastian STOPPE i Susanne VOLLBERG (eds.) (2016): *Hercule Poirot trifft Miss Marple. Agatha Christie intermedial*, Büchner, Darmstadt.

13 Amb diferències notables, això sí, segons els països i les llengües: a part dels països de llengua anglesa, on les obres de Christie compten, evidentment, entre els *long-sellers*, una cerca ràpida als catàlegs llibreterers revela que actualment quasi tots els seus llibres estan disponibles en traduccions alemanyes o franceses. També hi ha disponibles les traduccions castellanes d'una part important de la seva obra. En català, però, només pocs títols de l'autora consten com a disponibles al mercat. Sembla que l'única narració de Christie ambientada als Països Catalans, que forma part de la col·lecció de novel·les curtes *Problem at Pollensa Bay and Other Stories* (publicada pòstumament en 1991), no ha estat traduïda al català fins ara.

- RIVIÈRE, François (2001 [1981]): *Agatha Christie, duchesse de la mort. Biographie*, Editions du Masque, Paris.
- (2012): *Agatha Christie, la romance du crime*, La Martinière, Paris.
- STRAUB, Falk (2022): «Krimicomics aus der Edition Lefrancq», *Reddition. Zeitschrift für Graphische Literatur* núm. 76, pp. 28-31.
- ZEMBOY, James (2008): *The Detective Novels of Agatha Christie. A Reader's Guide*, McFarland & Co., Jefferson (Carolina del Nord) i Londres.